

KOSÁRY DOMOKOS:

A FEUDALIZMUSBÓL A KAPITALIZMUSBA VALÓ ÁTMENET ÉS A
KORABELI GAZDASÁGPOLITIKAI TÖREKVÉSEK
MAGYARORSZÁGON

1790–1848^{*}

(Vázlat)

1. A 18. század fokozatos gazdasági fejlődése, az osztrák és más külső piacok ösztönzése, változásokat hozott a magyar birtokos nemesség életfeltételeiben. Az ország fejlettebb (nyugati-északi) peremvidékén a század utolsó harmadára a jómódú birtokosok egy része érdekeltté vált a bontakozó árutermelésben. E birtokosok főleg agrártermékek (nyugaton gabona, északkeleten – a lengyel és orosz piac felé – bor) exportjával foglalkoztak. De olykor már manufaktúrák alapításával is kísérletezni kezdtek, részben szintén az osztrák piac reményében, bár a bécsi udvar előzőleg, 1754-ben diszkriminatív vámvonalat állított fel a Habsburg monarchián belül, az örökös tartományok és Magyarország között. Ez a vámrendszer Magyarországot meghagyta alárendelt agrárpiacnak, de korábbi külső (Szilézia stb.) kapcsolatait elvágva a cseh és osztrák ipar felvevő-piaca és nyersanyag-ellátójává igyekezett tenni. (A korábbi, hagyományos felfogással szemben a mellékelt tanulmányban már kimutattuk, hogy nem ez a vámrendszer fojtotta meg a magyarországi manufaktúra-ipart, hiszen az korábban nem létezett, és más, főbb akadályai is voltak, sőt éppen ezután kezdett nagy nehezen létrejönni.) Ezek a nemesek eleinte támogatták a Habsburg felvilágosult abszolútizmus bizonyos modernizációs törekvéseit a mezőgazdaság, közlekedés, hajózás, vízszabályozás stb. terén. Erről elég jelentős egykorú irodalom tanúskodik. De mind szűkebbnek találták az agrárkivitel korlátait nyugat felé, miközben más irányban is keresték az új kereskedelmi lehetőségeket. Egyesek Fiumén (Rijeka) át az Adriai tenger irányában. Mások pedig, felhasználva a II. József által a Török Birodalommal és Oroszországgal kötött kereskedelmi szerződéseket, a Duna–Fekete tenger víziútján. Mindkét útvonal sok természeti nehézségbe ütközött.

Rövidesen kibontakozott egy olyan, a felvilágosult abszolútizmussal szembe forduló politikai mozgalom, amely Magyarországot részint gazdasági, részint politikai alárendeltségéből fel akarta emelni, bár ugyanakkor

^{*}Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 21, 1975.

a feudális rendszert, a rendi struktúrát csak korszerűsíteni akarta, nem eltörölni. Ezt nevezzük „felvilágosult rendi” tendenciának.

2. Ez a politikai irányzat nyíltan csak II. József rendszerének bukása után, az 1790–1791-i országgyűlés idején léphetett napvilágra. Az országgyűlés 9 rendi bizottságot küldött ki a reformok kidolgozására. A gazdaságpolitikai programot a Kereskedelmi Bizottság (*Deputatio commercialis*) dolgozta ki 1791–1793 között, miután bekérte a megyék, városok, kereskedő-testületek, több esetben magánosok javaslatait. A Bizottság elnöke, gr. Forgách Miklós, export-vállalkozásban aktív szerepet játszó főnemes volt. A tagok közül br. Podmaniczky József helytartótanácsos, Göttingában elsajátított statisztikai módszerek és angliai uti tapasztalatok felhasználásával már előzőleg, az 1780-as években felmérte az ország manufaktúra iparának helyzetét. Most ő fogalmazta meg az osztrák vámpolitika éles bírálatát és a bevezetendő új, méltányosabb vámrendszer alapelveit (*Principia vectigalis tricesimalis*, 1791). Az ő kiindulását folytatta azután a horvát Skerlecz Miklós (a magyar–horvát együttműködés híve) a Bizottság számára írt, nagy elaborátumaiban, amelyek az ország földrajzi adottságaiból kiindulva a népesség, mezőgazdaság, ipar, kereskedelem, közlekedés különböző ágait és a beruházási közalap (*fundus publicus*) létrehozásának problémáit elemezték és az ezekkel kapcsolatos javaslatokat részletezték. E munkálatok közül az első (*Descriptio physico-politicae situationis regni Hungariae relate ad commercium*) különösen a mezőgazdasággal foglalkozott. Ezt további, részben erre épülő elaborátumok követték. A második az adott viszonyokat mutatta be (*Status actualis*, 1792). A harmadik az országgyűlés elé terjesztendő törvényjavaslatokat fogalmazta meg indokolások kíséretében (*Proiectum legum motivatum*, 1792). Végül a negyedik a végrehajtó hatalom, a kormányzervek közvetlen hatáskörébe tartozó teendőket körvonalazta (*Propositiones*, 1792). A Kereskedelmi Bizottság munkálatai a felvilágosult rendi mozgalom gazdaságpolitikai programját fogalmazták meg, lényegében véve, kameralista szellemben, immár a belső piac, a hazai ipar fejlesztésében is érdekelten, és azzal a céllal, hogy Magyarországot kiemeljék a „gyarmati rendszer” (*Systema coloniale*) nyoma alá – ahogy Skerlecz nevezte – és egyenrangú partnerré tegyék a Habsburg monarchián belül.

3. Mire azonban a javaslatok elkészültek, a politikai viszonyok módosultak. A nemesség, a francia forradalom radikálisabb szakaszától megriadva, támogatta az ugyancsak retrográd irányba forduló Habsburg udvart a Franciaország ellen meginduló, hosszú háborúban. Az antifeudális csoportok (főleg értelmiségiek) által szervezett magyar „jakobinus”-moz-

galom leleplezése, a résztvevők kivégzése, bebörtönzése (1795) után hosszú politikai hullámvölgy következett. A felvilágosult hagyományok kis számú folytatói közül Berzeviczy Gergely (aki fiatalon, göttingai, majd angol tanulmányutak után, részt vett a Kereskedelmi Bizottság ülésén), és már antifeudális törekvéseket képviselt, jelentős munkában hívta fel a figyelmet újra (részben Podmaniczky nyomán) a magyarországi iparfejlődés akadályaira (*De commercio et industria regni Hungariae*, 1797). A vámkérdés az 1802-i országgyűlésen is felmerült. De sem a politikai, sem a gazdasági viszonyok nem kedveztek egyelőre a reformok felvetésének. A hosszú háborús mezőgazdasági konjunktúra ugyanis relatív pénzbőséget hozott és a feudális gazdasági rendszer átmenetileg ismét jobban funkcionálhatott. A kereskedelem, és az ipar is erősödni kezdett. Erről számos egykorú leírás tanúskodik. A nagy változás a háborúk lezárása, közelebbről 1817 után, a mezőgazdasági dekonjunktúrával következett be, amikor az extenzív termelés és drága szállítás miatt amúgy sem versenyképes magyar termékek egyre kevesebb külső piacra leltek. A megoldás: a kapitalista mezőgazdaságra való áttérés azonban inkább csak a megfelelő pénzzel rendelkező nagybirtokoknak sikerülhetett. A válságból kiutat a fejlettebb polgári országok példája mutatott.

4. Az immár a polgári-nemzeti átalakulásért küzdő, nemesi liberális reformmozgalom időszaka (1830–1848) két főbb szakaszra oszlott. Az első a reform úttörője, gr. Széchenyi István fellépése nyitotta meg, aki a feudális rendszer fokozatos felszámolását és a kapitalista termelésre való áttérés problémáit belső reformok útján, a Habsburg-hatalommal való konfliktus kikerülésével igyekezett megoldani, így a belső vámrendszer megtámadásától is tartózkodott. A második szakasz fő alakja Kossuth Lajos, 1841-ben indult liberális lapja: a *Pesti Hírlap* hasábjain eleinte a szabadkereskedelem hívének mutatkozott, ami megfelelt az agrárkapitalizmus útjára lépő, terményeinek szabad kivitel és külső piacot óhajtó birtokosok érdekeinek. De már 1842-ben változtatott álláspontján. Egyrészt azért, mivel felmerült a gondolat, hogy a Habsburg monarchia esetleg csatlakozhatnék a német vámszövetséghez, amelyben Kossuth – Friedrich List fejtegetései nyomán – a német politikai egység előkészítőjét látta, és ehhez Magyarország nem kívánt csatlakozni. Továbbá azért is, mivel az Ipar-egyesület 1842-i kiállításának előkészítése közben olyan polgári vállalkozókkal került érintkezésbe, akik előadták panaszaikat az előnytelen vámrendszer és a magyarországi ipar alárendelt, nehéz helyzete miatt. Ettől kezdve Kossuth a nemzeti ipar és önálló kereskedelem védelmének érdekében hivatkozva azt javasolta, hogy Magyarország határán védvámot ál-

lítsanak fel Ausztriával szemben is. Bizonyos fokig felújultak a „gyarmati” helyzetről a 18. század végén elhangzott bírálatok, mint ahogy felújultak az Adrián (vagy a Dunán) át közvetlen kiutat kereső tervek is. Kossuth gazdaságpolitikai irányvétele nagy visszhangot keltett az ellenzék körében, annyival is inkább, mivel Ausztria ellen könnyebb volt közös frontot létrehozni, mint a belső reformok érdekében. 1844-ben létrejött a „Véd-egylet”, mint olyan országos mozgalom, amelynek tagjai kötelezték magukat az osztrák iparcikkek bojkottálására. Ennek gazdaságilag nem igen volt jelentősebb és tartós hatása, de annál jelentősebb szerepet vitt mint politikai szervezet, amely előkészítette az Ellenzéki Párt létrejöttét 1847-ben. Ugyanabban az évben jelent meg külföldön, a cenzúra megkerülésével, az a *Magyar Századok* c. kötet, amely Kossuth előző évben készült „értekezését” és benne Ausztria gazdasági, ipari fölénye ellen irányuló gazdaságpolitikai programját tartalmazta.